

AZƏRBAYCAN DİLİ ŞİVƏLƏRİNDƏ ARA SÖZLƏR VƏ BİRLƏŞMƏLƏR

Azərbaycan dili şivələrində ara sözlər geniş yayılmışdır. Ədəbi dildə olduğu kimi şivələrdə də ara sözlər əsasən modal sözlərlə ifadə olunur. Şivələrdə işlənən bəzi ara sözlər ədəbi dilimizdə işlənir. Buna görə də M.Cəfərzadə qeyd edir ki, dialektlərdəki ara sözləri müasir dil baxımından qruplaşdırmaq çox çətindir. Çünki bunlardan bəziləri ədəbi dildə bir, dialektlərdə isə başqa mənada işlənir, bəziləri isə eyni zamanda iki müxtəlif modallıq (yaxud mənə çalarlığı) bildirir (Cəfərzadə, 2016: 171). Bütün bunları nəzərə alaraq, şivələrdə işlənən ara sözləri iki qrupa ayırmaq olar: 1) ədəbi dillə eyniyyət təşkil edənlər. Belə ara sözlərin əksəriyyəti fone tik cəhətdən fərqli formalarda işlənir: *bəkəm*, *gua*, *gıvayi*, *əcəf*, *mütlax* (Ş.), *doğır dən*, *həyqədən*, *həlbət də* (L.), *gəray*, *ayənə* (Dər.), *doğurdan*, *doğırdan*, *doğrıcan* (Cəb., Zən.) və s. 2) Spesifik ara sözlər isə bir və ya bir neçə şivədə yayılmışdır: *hanna*, *tapar* “görünür”, *fərazə* (Ş.) / *fərazən* “tutaq ki” (Meğ.), *ömrəsiyə* “əsla, qətiyyə” (S.), *incəfara* “xoş bəxtlikdən” (əksər şivə.), *vaynəcəri* “heç olmasa” (Zən., Kəl., Meğ.), *lamhala*, *lamahlama* “heç olmasa” (G., Cəl.), *ga:var* “deyə sən” (B., Qb., S., Cəl.), *boylum*, *boyul*, “dəmali” (Qaz., Gəđ., Nax.), illah, illahım ” xüsusən, xüsusilə” (Nax., Zən., Cəl., Cəb.), *gələgör* “deyəsən”, *məğəl* “yaxşı ki” (Meğ.) və s.

Dialektlərə xas olan ara sözləri semantikasına görə aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür:

Həqiqilik, zərurilik və gerçəklik bildirənlər. Bu mənada işlənən ara sözlər cümlədəki fikrin həqiqətən baş verdiyini və ya onun əksini bildirir. Həqiqətə münasibət müxtəlif dərəcədə ola bilər. Ona görə, fikrin gerçəklik dərəcəsini göstərən ara sözlər bir-birindən fərqlənir. Ə.Əbdullayev bu cəhətdən ara sözləri üç hissəyə ayırır: 1) fikrin həqiqətə uyğunluğunun qətiyyəti bildirir; 2) güman, şübhə və imkan bildirir; 3) fikrin adilik dərəcəsini göstərən ara sözlər.

Fikrin həqiqətə uyğunluğunun qətiyyəti bildirən ara sözlərdən biri də **doğrusu** ifadəsidir. Bu sözün şivələrimizdə *düzü*, *doğrusi*, *düzülü*, *düzü- düzü* vari- antları da yayılmışdır; məs.: - *Doğrusi*, mən bu işdən baş çıxarta bilmirəm (B.); - *Doğrusu*, nə vax getdiyi:zi görməmişəm (Cəb.); - *Düzülü*, havax gedəsən mə: xa- var elə (K.); - Görür ki, qız *dordan da*, el tutandı, diyir mən xanımı görcəm (Ş.); - *Do:rusu*, mən də getməliydim, miniy olmadı (Qub.) və s.

Ədəbi dilimizdəki **doğrudan** ara sözü şivələrdə ədəbi dil formasından başqa, *doğurdan*, *doğırdan*, *dorğudan* variantlarında yayılmışdır; məs.: - *Dorğudan*, o nə danışdı həylə (Zaq.); - *Doğurdan*, o nəydi hələ aparırdın (Cəb.); - *Doğırdan*, sən di yən düz çıxdı (Qb.); - *Haylə, doğurdan*, gəlmişdi dayımmın (Şr.) və s.

Şivərimizdə *doğrudan* ara sözü bəzi hallarda *da* ədatı ilə də işlənir. Belə cüm- lələrdə *da* ədatı ifadə olunan fikri daha da qüvvətləndirir, qabarıq nəzərə çatdırıl- masına xidmət edir; məs.: - *Doğurdan da* əvdə yoxıydux dünən (Cəb.); - *Doğurdan da* adamlar hindi ayağdı (S.); - *Doğrudən də* dünyə boş dünyədü (L.).

Əlbəttə ara sözü şivələrdə də gerçəkliyə münasibətin təsdiqini bildirir və müxtəlif fonetik formalarda işlənir: *həlbəttə*, *həlbətdə*, *həlvətdə*, *həlbət*, *həlvət* və s.

-İşdi, *həlbəttə*, yaxşı yamay adamnar həmişə olur (Cəl.); - *Həlbət*, öydə yoxıymış (G.) və s. Bəzi şivələrdə *əlbəttə* ara sözü *ki* ədatı ilə işlənərək ifadə olunan fikri daha da qüvvətləndirir; məs.: - *Həlbətdə ki* olar xeyrinnən qaçmazdın (G.); - *Həl- vətdə kin* hörmət eli:rix` qonağa (K.); - *Həlbət*, alləh bizə də bir gün ağlər (L.); - *Həl bət*, oğlu:za baş çəkəcəx` (Şr.); - Bu il, *həlbət ki*, taxılımmız bol oləcəg (L.); - *Həl- bət ki*, sizə əziyyət ver məx` istəmiyiflər (Qub.) və s.

Şivələrdə **həqiqətən** ara sözü *həqiqədən*, *düzülü*, *gerçəkli* formalarında da işlənərkədir; məs.: - *Həqiqədən*, parça tapılme:rdı, arvatdın şal to:xordu, şalvar tıkerdilər, budumuz yara olo:rdu (Çən.); - *Düzülü*, piyade:ssəx` havax çatırx Çal- təpiyə; - *Gerçəx`li* cönəciyalıf gətirij alıxmalyax a:dılı fikir:şmə:ñ (K.); - *Həyqə- tən*, elmlı, bilıglı, üşəğdu (L.) və s.

Qubadlı şivəsində *həqiqədən* ara sözünün sinonimi kimi **haqqına** sözü də işlənir; məs.: - Nənəm, *haqqına*, bizim üsdümüz də çox əziyətdər çəkib və s.

Yardımlı şivəsində **qəhəti budu** ara sözü ədəbi dildəki “həqiqətən” ara sözü- nün mənasını ifadə edir; məs.: - *Qəhəti budu*, o mən diyənə baxmey və s. Bu ara söz Naxçıvan şivələrində *həqqən*, *həqqi*, *həqiqi*, *həqiqəti* və s. formalarda müşahidə edilir; məs.: - *Həqiqəti*, olmuş söx`bətdi, heş nağıl- zad dəyil;- Beşinci sınıfdə oxuyan da, *həqqən*, mən yaxcı oxuyurdum; - *Həqqən* da: nənə:n danışığı kürt danışığına oxşuyur (Şr.) və s.

Tapar ara sözü Şəki, Zaqatala, Qax, Balakən şivələrində geniş yayılmışdır. Ədəbi dildəki *deyəsən* ara sözünün mənə və funksiyasını yerinə yetirir; məs.: - *Ta- par*, işdən gəlmiyifdi hələ;- *Tapar*, öydə yoxdu (Ş.); - Əli dünən əlif çıxıf, *tapar* (Zaq.) və s.

Fərazə ara sözü şivələrdə müxtəlif şəkildə yayılmış, fikrin gerçəklik dərəcə- sini göstərir. Ağsu, Qazax və Zərdab şivələrində “məsələn”, Ağsu, Şirvan və To vuz şivələrində isə “guya, guya ki” mənaları bildirir; məs.: - Büyn gidir, *fərazə*, sa bax qəyidər (Ş.); - *Fərazə*, üş- dörd gün də gözzeyib məni (Şam.); - *Fərazə*, sən gə lif söz yıgersən, o da otdarı yıyerdi (Qaz.)

Məhlım ara sözü daha çox şivələrin cənub qrupu üçün səciyyəvi olub “gu- ya” mənası bildirir (Cəfərzadə, 2016: 170); - *Məhlım*, mən sennən kiçix` adamam (Şr.) və s.

¹⁸ Bakı Dövlət Universiteti, filologiya elmləri doktoru, professor. mammadovmaharam@gmail.com

Şivələrdə **bəlkə** ara sözü geniş yayılmış, güman, şübhə və ehtimal bildirir. Bu ara söz ədəbi dil formasından əlavə, *bərkəm / bərkə / bəka / bəkəm / bərkəl / bəl-kəm* variantları da müşahidə edilmişdir; məs.: - A balam, *bərkəm*, mən yoxam, çö- rəy alıf yimiycasan?; - *Bəkəm*, hələ yatır?; - Bu ortaxlı maldı, *bərkə*, ciyisi ira:zı ol- miyacaxdı? (Ş.); - *Bəlkə*, qızı bizə verə (Qaz.); - Hə, *bərkəm*, öydə olmadı (Dər.); - *Bərkə*, də:yırmında nobat olmadı (Zaq.); - *Bərkəm/ bərkə* axşamacan qəyitdilər (Qub.) və s.

Dərbənd şivəsində **bəlkə** ara sözünün sinonimi kimi **əyənə** sözü də işlənir; məs.: - *Əyənə*, aruğ ətdi və s.

Muğan şivələrində **bəyəvar** ara sözü geniş yayılmışdır. Bu ara söz güman, şübhə bildirən **bəlkə** ara sözünün məna və funksiyasını yerinə yetirir; məs.: - *Bəyə var*, Kürə gedib çimməyə (Şir.); - Axşam, *bəyəvar*, süzə gəldim (S.) və s.

Şivələrdə ehtimallıq bildirən ara sözlərdən biri də **guya** sözüdür. Bunun şi- vələrdə *guyə, guya, gu:a, gu:va, givayı, güya* variantları işlənir və cümlədə ehti- mallıq bildirməklə yanaşı, fikrin həqiqətə uyğun olmadığını bildirir; məs.: - *Güya* ki, o branın bö:gi bilir (S.); - *Guyə*, məni görməy (Cəl.); - *Givayı*, mən onca buğ- dadan bir girvənkə buğda gətirdim (Ş.) və s.

Əsasən şərq qrupu, qismən də digər şivələrdə *guya* ara sözü **zahran** sözü ilə əvəz olunur; məs.: - *Zahran*, qızı vermək istəyirmiş, qardaşı oğluna (Şam.); - *Zah- ran*, xoşdarına gəlməyib o yerrər bizin babalarımızın (A.) və s.

Təhrinnən ara sözü şivələrin cənub və şərq qruplarında geniş yayılmışdır. Bu, ədəbi dildəki “görünür” ara sözünün sinonimidir; məs.: - Ussamız, *təhrinnən*, heç om beş günə də qutarmaz (Şir.); - *Təhrinnən*, ora boş yer imiş (Şah.) və s.

Şivələrin şərq qrupunda ədəbi dildəki **gərək ki, deyəsən** ara sözlərinin si- nonimi olan **gavar** sözü geniş yayılmışdır. Bu ara söz cümlədəki fikrin gərəklili- yini, ehtimal olunmasını bildirir; - *Gavar*, bu gün səpəcəklər çiyidi (S.); - *Tağı, ga-*

var, daşda işdeyir bü:n; - Bı gün qoyın nobotu Əmrassanıdı, *gavar* (Şam.) və s.

Fikrin mənbəyini göstərən ara sözlər. Bu qrupa aid edilən ara sözlərin ək- səriyyəti ədəbi dildə işlənir. Şivələrdə belə ara sözlər ədəbi dil formasından forma- ca fərqlənir, danışanın özünün, ya da başqasının fikrinə əsaslandığını, fikrin qeyri- dəqiqliyini bildirir. Bu ara sözlər cümlədə təklidə və ya *görə* qoşması ilə birlikdə işlənir. Şivələrdə fikrin mənbəyini göstərən ara sözlər bunlardır:

Ədəbi dildə *mənə görə* ara sözünə uyğun olaraq şivələrdə **mən bilən, mən biləni, mən biləsi** birləşmələri yayılmışdır; məs.: - *Mən bilən*, qaraçöp otu bir şey döy (Ks.); - *Mən bilən*, o getməlidü (Şam.); - *Mən bilən*, bu işin axırı yoxdu (Qub.); - *Mən biləni*, çibin qəndələş qərələdə bəhrə verəy (Yar.) və s.

Naxçıvan və Qubadlı şivələrində *mənə görə* ara sözləri ilə paralel **mən bilə ni, mənim aləminmə** birləşməsi də işlənir; məs.: - *Mənim aləminmə*, küsməhdən bir şey çıxmaz, bərişin gessin (Qub.); - *Sənin aləminmə*, bu iş belədi?; - *Mən biləni*, əjdaha bırıni da bı səmitdədi (Nax.) və s.

Naxçıvan şivələrində fikrin mənbəyini bildirən **kürə məsəli, mənə xiyal** ara sözləri də qeydə alınmışdır; məs.: - *Kürə məsəli* bı:n ağzın döndər eşiyə tərəf;- *Mə- nə xiyal*, indi yoldadılar (Şr.) və s. Meğri şivəsində həmin mənada *kürə sözü* ara sözü işlənməkdədir (Əliyev, 2003: 318).

Mənim vadıma ara sözü ədəbi dildəki *mənə* ara sözünün sinonimidir. Bu ara söz Karvansaray və Çənberək şivələrində qeydə alınmışdır. Həmin şivələrdə *mənim varanım* şəklində də rast gəlmək mümkündür; məs.: - *Mənim varanıma*, sün türüx`dən yeməli pencər olmaz; - *Mənim vadıma*, qaraçöp otu bir şey döy və s.

Əlbiləsn ara sözü Karvansaray şivəsində *sən biləsi, sən bilən* birləşmələri ilə sinonim olub “sənə görə” mənası ifadə edir; məs.: - *Əlbiləsn*, zavax gələr İr va:m; - *Sən biləsi*, burya nə səfsəx` və s.

Şivələrdə **sən bilən, sənə, mənə görə, mən bilən, mənim zəndimə** ara sözləri də fikrin mənbəyini bildirir; məs.: - *Sən bilən*, indi mən neyləməliyəm; - *Mənim zəndimə* görə, bu xəsdəliq sağələn döğü (L.) və s.

Nitqin hissələri arasında əlaqəni göstərən ara sözlər. Bu ara söz və bir- ləşmələr cümlənin bu və ya digər hissəsini nəzərə cərpdirmağa, dəqiqləşdirməyə, məhdudlaşdırmağa, izah etməyə, cümlənin, nitqin hissələrinin qarşılaşdırılmasına, onların əlaqələnməsinə kömək edir. Belə ara sözlər fikrin ümumiləşdirilməsini, ye- kununu, sırasını və s. bildirə bilər. Bu qrupa daxil olan ara söz və birləşmələr digər məna qrupları ilə müqayisədə çoxluq təşkil edir.

Bil “deməli” ara sözü şivələrin əksəriyyətində yayılmışdır; məs.: - İşdi saba- hacan tapılmadı, *bil*, canavar yeib; - Olarda da olmasa, *bil*, dana azğuntı düşüb (Şam.); - Axşamı gözdə, gəlif çıxmasa, *bil*, tapammazsınız (G.) və s.

Deməli ara sözünün əsasən qərb şivələrində **boylum** sinonimi işlənməkdə- dir. Bu ara söz də cümlədə nəticə, aydınlaşdırma və dəqiqləşdirmə mənalı əmələ gətirir. Ayrı-ayrı şivələrdə *boylum* ara sözü fərqli fonetik formada (*boylum / boylam / boylu / böy lüm / boylom / boyul* və s.) təzahür edir; məs.: - *Boyul*, bağman da getdi (B.Qk.); - *Boylum*, bular gedillər yaylağa (Qaz.); - *Boylom*, sən biznən getmersən (Gəd.); - *Boyul*, möhlət alıb, atı minib düşüb, şəhərin canına (Nax.) və s.

Şivələrin əksəriyyətində **xülasə** ara sözü cuzi fonetik fərqlənmə ilə (*xülasə / xülas / xılas / xülasəy / xülayısa / xülasəyi / xülasəyi*) işlənir, cümlədəki fikirləri aydınlaşdırmaq və izah etməyə xidmət edir; məs.: - Qız yeddi gün, *xülasəyi*, oğlanın çi vinni qo:riyə- qo:riyə durar (Ş.); - *Xülas*, sizin işdən baş çıxartmağ olmur (Cəb.); - *Xülasəy*, çox xarşdarı çıxıb (Zaq.); - Çox danışmeylər, *xülasə*, axır gəleylər mətləb üsdinə (L.); - *Xülasə*, yaylağa gəllilə, pənirrəri satılla pənirçilərə (Təb.); - *Xülas / xülasəy*, bir zülümən getdix` çatdix kəndə (Qub.) və s.

Bəzi şivələrdə nəhayət ara sözü ilə yanaşı onun sinonimi **axır / axırı, axır ki** ifadələri də işlənir. Bu ara söz cümlədə söylənilən fikrin yekunlaşmasını, nəticə çıxarılmasını bildirir, *ki* ədatı isə həmin mənanı qüvvətləndirməyə xidmət edir; məs.: - *Axırı ki*, pulların kökünə çıxdın (G.); - *Axırı*, uşaxları irazı saldıx (Zaq.); - *Axırı ki*, pisdix'özə: qaldı (Cəb.) və s.

Qazax şivəsində **nəhayət** ara sözü bəzən *həki* sinonimi ilə əvəz olunur; məs.: - *Həki*, balaja oğlu da yekəje oğlan oldu munun; - *Həki*, gedif oxuyuf gəldin və s. Təbriz şivəsində **nəhayət** mənasına fars sözü *əzqəza* sözü işlənir; məs.: - *Əzqəza*, padşah geje vəsiyyət elədi öldi və s.

Bəzi şivələrdə işlənən **illah, illahım** ara sözləri ədəbi dilimizdəki xüsusən, xüsusilə ara sözlərinin sinonimi olub, cümlədəki fikri dəqiqləşdirməyə, məhdudlaşdırmağa, qabarıq nəzərə çatdırmağa xidmət edir. Nitq şəraitindən asılı olaraq, *illah* ara sözündən sonra *da* işlənməsi fikri daha da qüvvətləndirir; məs.: - Yəqub yaxşı adamdı, *illahım da* kiçix' qardaşı (Nax.); - *İllahım da*, sə:n gədəndi uşaxları qatan (Zaq.); - *İllah / illahım da* bılar bizə gün- dirrix' vermir (Qub.) və s.

Şivələrdə **müxdəsər, qəraz, əlqəraz, əlqəza** ara sözləri də geniş yayılmışdır. Bu ara sözlər ədəbi dildəki xülasə ara sözünün sinonimi olub, ümumiləşdirmə, yekunlaşdırma mənalari bildirir; məs.: - *Əlqəraz*, bizi yaman işə salmışan (Cəb.); - *Müx dəsar*, ordan düşdük yola (Cəl.); - *Qəraz*, gədə hoyma (köməyimə) çatdı; - *Qəraz*, on naman barışajaxsınız (K.); - *Qəraz*, bi qıymat qoyallar malını satar; - *Əlqəraz*, pa:c cah qızın yanına geyir götür qız nə qız, yimə, işmə gül camalina tamaşa elə... (Ş.); - *Qəraz*, siznən danışmax çətindi; - *Əlqəraz*, o məndən cəraz günmiş, xəbərim yox (Qub.); - *Qəraz*, heş dimməyin, bircə tikə çörəyiviz afzanata düşüp (Şr.).

Bu qrupa daxil olan ara sözlərin bir qismi **sıra və davamiyyət** bildirir; məs.: - **Birinci**, geje hamı öynə: lir, heş yana:tmə, *ikinci* gedirsən, ehtiyatlı yet; - Nə çıxır- sañ özünən, *əvvəlimci*, sə:n kömə:ləmədin, *sonuncu* da kim başarmazdı (K.); - Oğul, *birimci*, dələduz olma, *ikimci* də mərd ol (Çən.); - *Əvvələn*, gecə vaxdi hay-həşir salməğün yaxşı dögu; - *Birincisi*, gərəkdü ki, torpağı arəte qoyəsən (L.); - *Əvvələn*, Hac Qulam dayya baş vurum, so:ra o biri işdərimə yetişərəm; *Əvvələn*, sə:n yadında dəyil (Təb.); - *Əvvəla*, himi dərin qazın, sorasına da qaldı ki, bira tıraxdır keşməz və s.

Fikrin ifadə tərzini göstərən ara sözlər. Belə ara söz və birləşmələrə M.Cəfərzadə şivələrdə işlənən *yalan olmasın, yalançılar sözi, hayğət // hağət, söziün düzü, nə düzü- düzü, doğrusu, okim demişkən* “necə deyərlər” və s. aid edir (Cəfərzadə, 2016: 176). Bu qəbildən olan ara söz və birləşmələr şivələrdə məhdud dairə də yayılmışdır; məs.: - *Okim demişkən*, dadı qalacaq oun (ovun) gözünnən tökülə cək (G.); - *Hayğət*, so:radan irazı olmadım özüm (Şam.); - *Yalan olmasın*, de:lər me şədə vəyşi heyvannar yaman çoxalib (Tər.); - O dərədə, *yalançılar sözü*, min ilan var (Şam.).

Dinləyicinin diqqətini cəlb etmək məqsədi ilə işlənən ara sözlər. Bu qrup ara sözlər qarşıda duranın, dinləyicinin diqqətini söylənilən fikrə, cümləyə və ya cümlənin bir hissəsinə cəlb etmək məqsədi ilə işlədilir. Ədəbi dildə dinləyici əsa- sən ikinci şəxs olduğuna görə, belə ara sözlər arasında ikinci şəxsə aid feillər üs- tünlük təşkil edir. Şivələrdə isə nitq situasiyasından asılı olaraq müxtəlif formalar- da meydana çıxır. Dialektoloji ədəbiyyatda şivələrdə müxtəlif kəmiyyətdə işlənən *sözbelə, sözgəlimi, fərzmal* “tutaq ki”, *təşbeh/ təşbehən/ təşbeyin* “deyə ki”, *mə- sal* “deyə ki”, *məsəlçün, başuzu ağrıtmıyım, söziüm onda yox, söziümün canı var, söhvəti sona gətirərim, söziün quvati, söziün kalam arasında, söziün balon şaddığın-* da və s. ara söz və birləşmələr aid edilir.

Təşbeh ara sözü “deyə ki, tutaq ki” mənasında əsasən şivələrin şərq qrupun da müşahidə edilir; məs.: - *Təşbeh*, mən malları gətirdim, olar da bahdılar (İm.); - *Təşbeh*, sə:n atan bı işdəre əncam elədi (A.) və s. Bu ara sözün şivələrdə *təşbehən, təşbeyin* formalarına da rast gəlinir; məs.: - *Təşbeyin*, durub gedirdüğ dərzinin yan- na (Şam.); - *Təşbehən*, bir öküz sə:n vardı, biri mə:n, olurduq ortağ (A.) və s.

Dialektoloji ədəbiyyatda dinləyicinin diqqətini cəlb etmək məqsədilə işlədi- lən ara sözlər iki qrupa böünür: 1) söhbətin uzandığını hiss edəndə işlədilənlər; 2) başqasının sözünü kəsib, söhbətə müdaxilə etdikdə işlədilənlər (Cəfərzadə, 2016: 178). Hər iki qrupa daxil olan ara sözlər nitq şəraitindən asılı olaraq bir-birindən fərqlənir; - *Başui nə ağrıdım*, mə:n yaşımnan sımavar təzə çıxıb (İm.); - *Söziün quva tı*, bizim yer də qurağ oldi, o yıl (A.) və s.

Əsasən Naxçıvan və Şəki, qismən də digər şivələrdə **məsəl** və ya **məsəlçün** ara sözü danışanın diqqətini cəlb etmək məqsədi ilə işlədilir və “deyə ki, tutaq ki” mənalari bildirir; məs.: - *Diyər, məsələ*, beş manata (Ş.); - *Kəndxudadan*, ya qlava dan, ya pristavdan, *məsəl*, dursaydix şikayətbazlığa, ərzə verərdix' qoburnata (Cul.); - *Məsəlçün*, Əlinin oğlu Həsənin qızın issiyir (Ord.) və s.

İxtisarlar : A. - Ağsu; B. - Bakı; B.Qk. - Böyük Qarakilsə; Cəb. - Cəbrayıl; Cəl. - Cəlilabad; Cul. - Culfa; Çən. - Çənbərək; Dər. - Dərbənd; Gəd. - Gədə bəy; G. - Gəncə; İm. - İmişli; K. - Karvansaray; Kəl. - Kəlbəcər; Qaz. - Qazax; Qb. - Quba; Qub. - Qubadlı; L. - Lerik; Meğ. - Meğri; Nax. - Naxçıvan; Ord. - Ordubad; S. - Salyan; Şam. - Şamaxı; Şah. - Şahbuz; Ş. - Şəki; Şr. - Şərur; Şir. - Şirvan; Təb. - Təbriz; Tər. - Tərtər; Yar. - Yardımlı; Zaq. - Zaqatala; Zən. - Zəngilan; Zər. - Zərdab

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Cəfərzadə M.M. Azərbaycan dilinin dialekt sintaksisi. Bakı: Elm və təhsil, 2016.
2. Əliyev Ə.İ. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri. Bakı: Elm, 2003
3. Manafov N.R., Behbudov S.M. Azərbaycan dili dialekt və şivələrində köməkçi nitq hissələri. Bakı, 1962
4. Məmmədli M.Ə. Azərbaycan dialektologiyası. Bakı: Zərdabi Nəşr, 2019
5. Şirəliyev M.Ş. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı: Şərq- Qərb, 2008

Açar sözlər: ədəbi dil, dialekt, şivə, ara söz, semantika, modal söz

Key words: literary language, dialect, accent, parentheticals words, semantics, modal words

Ключевые слова: литературный язык, диалект, акцент, скобочные слова, семантика, модальные слова

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan dili şivələrində işlənən ara sözlər struktur- semantik baxımdan araşdırılır. Ara sözlər ədəbi dillə müqayisə olunur, ədəbi dillə eyniyyət təşkil edənlər və dialektlərə xas olan spesifik ara sözlər şəklində qruplaşdırılır. Ədəbi dildə işlənməyən ara sözlərin semantikasına aydınlıq gətirilir və kəmiyyəti müəyyən edilir. Tədqiqatda həqiqilik, zərurilik və gerçəklik, fikrin mənbəyini göstərən, nitqin hissələri arasında əlaqəni göstərən, sıra və davamiyyət, fikrin ifadə tərzini göstərən, dinləyicinin diqqətini cəlb etmək məqsədi bildirən ara sözlər araşdırmağa cəlb edilmiş, konkret dialekt faktları ilə fonetik variantları, sinonimləri və arealı izah olunmuşdur.

Parenthetical words and combinations in Azerbaijani accent

Summary

The article examines the intermediate words used in Azerbaijani dialects from a structural-semantic perspective. Intermediate words are compared with the literary language, grouped into specific intermediate words that are identical to the literary language and specific to dialects. The semantics of intermediate words that are not used in the literary language are clarified and their quantity is determined. In the study, intermediate words that indicate authenticity, necessity and reality, the source of the idea, the relationship between parts of speech, the sequence and continuity, the style of expression of the idea, and the purpose of attracting the listener's attention are investigated, and phonetic variants, synonyms and areal are explained with specific dialect facts.

Скобочные слова и комбинации с Азербайджанским акцентом

Резюме

В статье рассматриваются промежуточные слова, используемые в Азербайджанских диалектах, со структурно-семантической точки зрения. Промежуточные слова сравниваются с литературным языком, группируются в конкретные промежуточные слова, идентичные литературному языку и характерные для диалектов. Уточняется семантика промежуточных слов, не употребляемых в литературном языке, и определяется их количество. В ходе исследования исследуются промежуточные слова, указывающие на подлинность, необходимость и реальность, источник идеи, взаимосвязь между частями речи, последовательность и непрерывность, стиль выражения идеи и цель привлечения внимания слушателя, а также фонетические варианты, синонимы и ареал объясняется с помощью специфических диалектных фактов.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova